

EL FUTUR DE LA MEMÒRIA

Una taula rodona entre
Czesław Miłosz, Günter Grass i Tomas Venclova

Vílnius, 2 d'octubre de 2000

Selecció, traducció i notes de Josep-Antoni Ysern
Revisió de Guillem Calaforra

I.- Fragments de la intervenció de Czesław Miłosz.

[...] Com que hem de discutir ací sobre la memòria col·lectiva, haig de confessar que la veritat històrica la considero possible dins de certs límits, i que és molt necessària. L'historiador, per la seva professió, ha de creure precisament en la possibilitat d'arribar a la veritat objectiva,¹ diferent dels mites que han crescut damunt els fets i, regirant arxius, cerca l'accés a aquesta veritat. [...] Tinc 89 anys. Vaig créixer ací, en aquesta ciutat, i reconec que Vílnius m'és un llast. [...] Vaig néixer al bell mig de Lituània i tindria més dret a escriure «Oh, Lituània, pàtria meva» que el meu gran protector, Adam Mickiewicz.² Al llarg dels molts anys passats a Amèrica, la força de la meua poesia venia de la seva vinculació a les meves arrels en la regió de Kiejdańsk. Tanmateix, la meua família ja en el segle XVI parlava polonès. Vaig anar a escoles poloneses. Quan el 1940 vaig obtenir a Vílnius el document d'identitat lituà, en l'apartat de «nacionalitat» hi posaren *lenkas* (polonès). Com a poeta polonès, vaig haver de triar entre les opcions ofertes per la cultura polonesa, i ben d'hora vaig optar per la desafecció respecte del nacionalisme polonès. No significa pas això que el nacionalisme lituà m'agradés, sinó que m'hi relacionava amb més comprensió i tolerància. [...] Abans de l'any 1939 el Vílnius polonès i el Vílnius jueu existien un al costat de l'altre, però quasi no es comunicaven entre si; eren, doncs, en essència dues ciutats, dues cultures. Per als polonesos, Vílnius és encara el bressol del romanticisme, o sia, del moviment més important en la història polonesa, la significació del qual ultrapassa la literatura. Però tingué també [el moviment romàntic] una gran significació per a la història de Lituània. Sense exagerar gaire, es pot dir que Lituània, com a

¹ "La professió...objectiva". Lit.: La professió de l'investigador consisteix precisament en el fet que ell ha de creure en la possibilitat d'arribar a la veritat objectiva... // Cf. cast.: ... consiste en que ha de crear... . Segui com sigui, la frase té un caire un poc col·loquial. De fet, ni en català, ni en castellà ni en polonès em sembla gaire elegant dir "la p. d'hist. consisteix en el fet..." He optat per una construcció bastant neutra i, crec, un poc menys grinyolant.

² Al·lusió al gran poeta romàntic polonès, nascut a Lituània i que comença amb aquesta exclamació la seva obra més important (tot just convertida en pel·lícula per Wajda). Totes les ciutats tenen una Aleja Mickiewicza i alguna estàtua d'aquesta figura de la literatura polonesa que, com Miłosz, era lituà.

reialme mític de boscos seculars i divinitats paganes, és una creació de la imaginació d'escriptors polonesos, particularment dels romàntics. [...] La bellesa de la seva situació geogràfica i de l'arquitectura d'aquesta ciutat té quelcom de màgic. Es fa fàcil d'oblidar ací que som damunt la tomba de cent mil jueus, si fa no fa. L'horror d'aquest crim massiu roman ací sense treva, per més que als vius els sigui més còmode no recordar-se'n. Per als historiadors jueus Vílnius ha esdevingut, tanmateix, una «Jerusalem del Nord», un dels centres més importants de la cultura jueva en tot el món. Creixent en el Vílnius polonès, no sabia gaire del passat del Vílnius jueu, cosa que mostra el mètode seguits pels manuals nacionalistes, que consisteix en l'eliminació de determinats fets. [...] Avui penso en el Vílnius jueu, passat per sempre més, amb admiració. Era una ciutat d'enormes energies comprimides, una capital d'editorials que publicaven llibres en jiddisch i hebreu, seu de revistes literàries i teatres. Des d'aquest punt de mira, a Vílnius només li podia fer la competència Nova York. [...] Penso que superar el passat de Vílnius com a «Jerusalem del Nord» és difícil i dolorós, però indefugible, si volem que les ànimes dels morts ens deixin tranquils. [...] Entre els historiadors, tant polonesos com lituans, es pot percebre l'afany de reduir l'element oriental, de la qual cosa no cal sorprendre's, ja que la propaganda russa s'agradava de subratllar l'eslavisme secular de la ciutat. Però no es pot dubtar que l'atracció exercida per l'element oriental era significativa [...]. Malauradament, som en el punt d'Europa on es llançaven idees com ara: polonització, russificació, lituanització. [...] Al meu parer, la liquidació d'aquesta universitat [Uniwersytet Stefana Batorego] en 1939, d'un dia a l'altre, per ordre administratiu de les autoritats de la Lituània d'abans de la guerra, fou un error, car precisament l'àmbit dels professors d'aquesta universitat mantenia el vincle amb la tradició del Gran Principat i s'oposava al nacionalisme polonès, per al qual Vílnius era, senzillament, una part de Polònia. [...] A la nostra part d'Europa, la vida de moltes persones va canviar a conseqüència del desplaçament de masses de població que s'esdevingué a la fi de la guerra. Per una decisió de Stalin, Polònia era empenya cap a occident, hom expulsava la població alemanya de grans ciutats: Gdańsk, Wrocław, Szczecin i, a les seves cases i habitatges, si en quedaven, s'instal·laven els expulsats de l'Est, de Vílnius i de L'viv. N'hi ha prou amb una mica d'imaginació i de compassió per a valorar el caràcter excepcional i el dramatisme d'aquestes migracions forçoses, d'unes proporcions desconegudes en tota la història que pot abastar la memòria humana. [...] Com a observador de la literatura polonesa, m'he adonat, en poesia i en prosa, de com és de persistent el trauma de l'expulsió dels llocs familiars, encara que siguin llocs evocats només pels pares o pels avis. Alhora, tanmateix, apareix un fenomen de difícil enquadrament teòric, complex i sentimentalment embullat. Es tracta de l'intent de trobar les pròpies arrels en el nou lloc mitjançant la presa de contacte intel·lectual amb la gent que ja pertany al passat i que, temps fa, anaven per aquests mateixos carrers. [...] El passat de què parlava al començament, aquest passat que, amb cada petjada, se'ns fa present sota la forma dels vells edificis de Gdańsk o Vílnius, convoca la nostra ajuda compassiva,³ és a dir, la veracitat quan pensarem i

³ Haig de dir que, tant ací com més amunt, he traduït, amb fidelitat, el terme *współczuć* i derivats amb el camp semàntic de la "compassió" (segons el diccionari també "commiseració", etc.). Ara, en polonès els components de la paraula *współczucie* són, crec jo, més visibles, i em

escriurem sobre el que hi va haver. Açò ha estat facilitat per la desaparició de la Polònia comunista, la qual feia servir eslògans propagandistes referits a «les terres reconquerides, secularment poloneses».⁴ Els polonesos que es consideren de Gdańsk i Wrocław perquè en aquestes ciutats va transcórrer llur infantesa i joventut no intenten demostrar ja res i mostren respecte envers l'herència. I han rebut aquesta herència gràcies al treball de moltes generacions alemanyes. No sé què en pensen avui dia els lituans de Vílnius, i particularment els seus poetes i prosistes. Són, tret d'unes poques excepcions, nouvinguts i, per això, no poden evitar plantejar-se certes preguntes sobre la pròpia identitat. Conscientment toco un assumpte molt dràstic. El patriotisme sentimentalista els fa propicis a la joia i al triomf perquè han reconquerit l'antiga capital de Lituània. Cerquen també restes de lituanitat que hagin perdurat sota el vernís de la polonització i fan ufana de la procedència lituana de l'arquitecte Gucewicz. Però saben alhora que això és només la superfície, paraules d'utilitat pública, i que cadascun d'ells haurà de superar dintre seu un problema molt més difícil: com considerar tota aquesta herència com a cosa pròpia, com unir-se a la cadena de les generacions futures d'aquesta ciutat. Açò es pot realitzar únicament per la cerca de la veritat, i no pas sols de la veritat quant a dates i esdeveniments, sinó de la veritat emocional de les persones concretes que visqueren ací. [...]

II.- Fragments de la intervenció de Günter Grass.

El record⁵ –fins i tot si apareix boirós i incomplet– és alguna cosa més que la memòria, la qual convé exercitar perquè funcioni amb exactitud. El record pot enganyar, adornar, fingir; la memòria, en canvi, s'agrada d'ocupar el lloc d'un

fa l'efecte que Miłosz en treu partit: *współ* = com; (*u*)*czucie*, *czuć*: sentiment; sentir (COM + PASSIÓ < patior). M'he pensat si traduir-ho pel camp semàntic de l'empatia / simpatia, però: a) Miłosz, potser, hauria emprat aquestes altres paraules, que no són estranyes en polonès i b) em semblava una possible sobreinterpretació. Quedi només apuntada aquesta possibilitat perquè la tingueu present en la vostra lectura.

⁴ Com veieu, els textos s'assemblen a les olles i, en el fons, els estats s'assemblen perillosament! Pareu esment en el mot "reconquerir". Es tractava de terres regalades, al cap i a la fi, pel Camarada Stalin (el gran germà vigila) a canvi de les furtades a Polònia –que, alhora, eren terres que pertanyien històricament i culturalment a Ucraïna. O sia que, en fet d'estats, qui no furta és que no vol. Tot allò, al marge de la veritat històrica, és clar. Wrocław és una ciutat fundacionalment polonesa, però que ha passat la meitat de la seva història en mans no poloneses (Breslau) i, com a ciutat germànica (amb quasi un 50% de població polonesa) va arribar a la seva major glòria. D'altra banda, la presència del polonès com a llengua de cultura a Ucraïna és també un fet innegable. El que vull remarcar és, més que més, la dèria sempre uniformadora que caracteritza la idea d'Estat, tan contrària a la realitat. Si Wrocław / Breslau sempre havia estat un batibull cultural impressionant, ¿de debò calia una depuració polonòfila (deportació dels alemanys) perquè fos més polonesa que mai? De nou m'agrada el respecte de Miłosz per la realitat tal i com es dona, amb la seva heterogènia riquesa.

⁵ Traducció, provisional, del terme polonès *wspomnienie*, substantiu deverbatiu de *wspominać*. En principi, el verb significa –segons el dicc. polonès-espanyol– "recordar" o "acordarse de", a més de "mencionar", "hacer mención de". M'havia plantejat, però, traduir el substantiu (recordación, recuerdo, reminiscencia...) com "evocació", perquè tot seguit fa alguns jocs de conceptes –més que no pas de paraules– en què seria important matisar bé entre el record i la memòria.

insubornable comptable. Sabem, tanmateix, que, amb l'edat, la memòria s'afebleix, mentre que, precisament, el que ha quedat soterrat molt de temps entre els records –la infantesa– s'apropa, sovint espesseït, als moments de felicitat. [...] L'escriptor recorda professionalment. Com a narrador ha estat ben entrenat en aquesta disciplina.⁶ Sap que el record és com un gat que hom crida amb freqüència, que vol que l'acaronin, de vegades a repèl, fins que fa espurnes. Llavors ronca. D'igual manera, l'escriptor aprofita els seus records i, en cas de necessitat, els records de personatges inventats. Els records esdevenen per a ell una mina, un femer, un arxiu. [...] En temps de sequera torna [l'escriptor] a records ja explorats. Potser alguna deformació professional li permet d'utilitzar a pler assumptes dolorosos, vergonyosos, fins i tot records de derrotes. Així, doncs, la pàtria perduda esdevingué per a mi ocasió incessant de record forçós, o sia, d'escriptura obsessiva. Quelcom que havia quedat definitivament perdut i havia deixat un buit que no es podia omplir amb cap succedani en forma de pàtria alternativa havia de ser recordat en el paper blanc, full a full, evocat, maleït, encara que hagués de patir qualsevol deformació, com un reflex en un espill esmicolat. El record, amb abundoses racions, va nodrir un narrador posseït de l'obsessió d'escriure en primera persona, el qual, des d'una perspectiva particular, allò gran ho veia petit i, allò petit, gran. Totes les rescloses es van obrir. Tot era de nou present i abastable, tangible. [...] Per exemple, la frase que en 1958 em digué la meva tia a cau d'orella, seria una llàstima traduir-la al *Hochdeutsch*: *Ech waiss, Ginterchen, em Waesten i baesser, aber em Osten is scheener*. (Sé, petit Günter, que a l'oest tot és millor, però a l'est és més bonic). Aquesta assenyada definició no sols s'ha metamorfosejat entre els meus records, sinó que hi ha regnat d'aleshores ençà com a criteri de valoració de l'Est i de l'Oest en els meus llibres i, fins avui, és per a mi punt d'orientació. [...] Però existeix també la memòria col·lectiva –ni que sigui com a postulat o tesi, però també durant les ocasions celebrades ritualment. Tota Europa s'hi refereix, se'n preocupa, se'n plany, les guerres i els crims de guerra en són el llast. S'hi afegeixen colors ideològics. La memòria col·lectiva provoca un problema, particularment a la generació major. Potser per això nosaltres, els alemanys, hem inventat un neologisme típic, que subratlla determinats esquemes: «el treball damunt la memòria». [...] L'escriptor hongarès György Konrád no fa gaire ha escrit: «Recordar és cosa humana, pot dir-se'n que és la humanitat com a tal». La seva afirmació que la naturalesa es manté indiferent en relació a la història subratlla en un doble sentit la capacitat de recordar que caracteritza l'ésser humà, com si aquest do fos una gràcia i una maledicció alhora. Maledicció, per tal com la memòria no ens vol abandonar; gràcia, perquè derrota la mort. Mitjançant els records conversem amb els vius i amb els morts. Gràcies al fet que la memòria que hom tingui de nosaltres⁷ perdurarà, nosaltres sobreviurem. I l'oblit segella la

⁶ En l'original posa coma, però deu ser una errata, ja que comença amb majúscula.

⁷ És a dir, els records que tinguin de nosaltres. Però hi fa servir la paraula *pamięć*, que és "memòria". El que passa és que el complement que segueix, en polonès, és clarament subordinat a "memòria". Dit altrament: en polonès, ací, no hi ha la confusió que pot crear la distinció del genitiu objectiu / subjectiu del català: "la nostra memòria / de nosaltres" pot significar tant la que nosaltres tenim o la que tenen de nosaltres... encara que, no sé per què, no veig gaire clar què s'entén en català si dic "la meva memòria perdurarà". Ara la complicació és potser per les característiques del mot "memòria". És correcte utilitzar-lo en el sentit de "les

mort.

III.- Fragments de la intervenció de Tomas Venclova.

Molts se senten preocupats pels mecanismes del mercat modern i de la globalització que, segons s'afirma, poden anihilar fins i tot el que no van poder anihilar els règims totalitaris. Hom diu que existeixen dues cultures: la vella cultura del record i la nova, la de l'oblit. [...] No voldria lliurar-me a la temptació, evident per a mi com també per a molts, d'adorar el mercat i el liberalisme radical. Però tampoc no voldria caure en el pànic. Si l'apologia de la modernitat i del progrés està emparentada amb la visió d'un «futur lluminós»,⁸ la de les societats tradicionals i de la memòria s'acosta desagradablement als mites *Blut und Boden*, les tristes conseqüències dels quals són conegudes a tots. Ací cal mesura i cerca d'un punt mitjà.⁹ En la cultura, em sembla, participen els mecanismes de la memòria i de l'oblit, i tots dos són necessaris. Si, erròniament i cruelment, utopies que anihilen la memòria obliguen l'home a la degradació –els habitants d'Europa Central i Oriental en saben més que no pas altres–, l'exagerat culte de la memòria entumeix i paralitza, canvia la cultura en un disc ratllat. Les tendències noves sempre neguen les velles, alguns textos –fins i tot de molt importants– són empesos al marge de la cultura, d'on tard o d'hora poden recuperar-los els hereus. [...] D'altra banda, em sembla que en cap societat no és la memòria privilegi de cada persona. En les societats antigues se n'empararen els xamans, els bards i els coneixedors de l'escriptura; avui, els guardians de la memòria són –o almenys haurien¹⁰ de ser-ho– els escriptors i els intel·lectuals. [...] En tercer lloc, a les societats antigues els eren conegudes les tradicions només del grup propi, les altres eren contemplades com estranyes i enemigues. En els nostres temps, totes les tradicions de la humanitat, tots els símbols de les civilitzacions vives, mortes (o en extinció, com la del Tibet), la literatura i l'arquitectura, la música i la pintura de tots els temps, es desclouen davant nostre com una totalitat orgànica. Hem començat finalment a entendre que tot això és una reacció front als mateixos reptes, l'intent de trobar una resposta pròpia –que més aviat no existeix– a les mateixes preguntes. Per als qui s'hi interessen, l'herència del passat és més accessible que mai, i fins i tot l'odiat Internet pot ajudar-hi no poc. I dels qui no s'hi interessen, en els temps antics potser n'hi havia no menys que avui. [...] Memòria, un dels mots favorits dels nacionalistes. Però la memòria proposada pels nacionalistes categòrics, en essència, és tan selectiva i deformada com la sopa pseudohistòrica amb què ens alimentaven en l'època comunista. Segons

coses que es recordin de mi" i no de "les coses que jo recordo"? No ho sé. Pensem: "deixà bona memòria". En llatí sí: les meves lectures de tesi, tan farcides de santets, són plenes a vessar de "virorum bonae recordationis". Clar, ara hi caic que "recordatio" no és pas el mateix que "memoria".

⁸ Tradueixo literalment, ja que la càrrega figurada de "lluminós" és semblant en tots dos idiomes. Ara, desconec si les "cometes" indiquen citació d'algun autor. Suposo que sí, però no veig clar.

⁹ Lit. "d'un centre d'or".

¹⁰ Lit. "han".

aquests, el més important és recordar el que és d'ells –les seves fetes heroiques i les seves victòries, els seus herois i genis– i, sobretot, els seus danys i turments, de què són culpables sempre els de fora. Els valors d'aquests de fora són, si més no, sospitosos. La memòria esdevé sinònim de celebració d'aniversaris, inacabable manifestació de les ferides pròpies, arranament de comptes pendents i martirologis professionals. Tots això ràpidament es converteix en retòrica i pals, rere els quals molt sovint s'amaguen interessos polítics mesquins. Segons Leszek Kołakowski, l'essència del nacionalisme es pot expressar amb una única frase: som els millors i els més llestos, tots ho saben i, per això, ens volen anihilar. [...] Que l'«ànima del poble», que postulava Herder, esdevingui un ídol sol ser, normalment, el començament de l'apocalipsi. En la nació, com en les persones, voldria veure una dignitat tranquil·la, una responsabilitat i memòria privades de por en la qual es barregin no sols les ferides pròpies sinó també la comprensió de les pròpies culpes i obligacions. L'art que mereixi aquest nom sempre es troba de banda de les minories. Aquesta idea sovint és entesa com l'afirmació que l'art, especialment la literatura, hauria d'enregistrar i defensar l'experiència peculiar i els valors de les nacions petites. Això, a casa nostra, en els Estats Bàltics, lliures des de fa poc, és un tema molt popular. Hi ha en això molta veritat. Però sempre cal recordar que cada unitat és una minoria i una excepció. [...] Per tant, doncs, existeixen moltes variants de la memòria i voldria creure que en el segle XXI vencerà la memòria fidel a l'heterogeneïtat i a la humanitat.

Font: *Gazeta Wyborcza*